

ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԻ ՊԱՏԳԱՄԸ

ԵԶՆԻԿ քահանա ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
Դոկտոր Աստվածաբանության

ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԻ ՊԱՏԳԱՄԸ

ՀԱՂԲԱՏԱԿԱՆՔ
1991

Աստվածաշունչը քրիստոնեական կրոնի Սուրբ գիրքն է, կազմված երկու հավաքածուներից՝ Հին Կտակարանից կամ Հին Ուխտից և Նոր Կտակարանից կամ Նոր Ուխտից:

Ուխտ կամ կտակարան տերմինները թարգմանությունն են հունարեն, լատիներեն և եբրայերեն բառերի, որ նշանակում են պայմանագիր, համաձայնություն, դաշինք և սովորաբար ցույց են տալիս Աստուծո հարաբերությունը մարդու նկատմամբ, և երբեմն էլ՝ մարդու հարաբերությունը մարդու նկատմամբ:

Հին Կտակարան տերմինը ցույց է տալիս այն համաձայնությունը, որ կնքվել է Աստուծո և հրեա ժողովրդի միջև և արտահայտում է առաջինի կամքը փրկելու մարդուն մեղքից և հաղորդակցության մեջ մտցնելու Իր հետ: Այդ դաշինքը Աստուծո նվերն է ընտրյալ ժողովրդին, որը կոչվում է դառնալու աստվածային փրկարար ծրագրի իրագործման միջոցը, միջնորդը մարդկային ցեղի և Արարչի կապերի վերականգնման, որ խափանվել էր նախամարդու մեղքի պատճառով:

Հին Կտակարան տերմինը միաժամանակ օգտագործվում է անվանելու այն սուրբ գրքերի հավաքածուն, որոնք իբրև աստվածային հայտնության վավերական տեքստեր, իբրև աստվածաշունչ երկեր, պարունակում են այդ դաշինքն սկզբունքներն ու կանոնները: Այն առաջին անգամ օգտագործել է Պողոս առաքյալը (Բ Կորնթ. 3. 14):

Համապատասխանաբար Բ դարից սկսած օգտագործվում է Նոր Կտակարան անվանումը՝ մատնանշելու համար նոր՝ Քրիստոսով Աստուծո և ողջ մարդկության միջև կնքված դաշինքը և այդ դաշինքը պարունակող սուրբ գրքերի հավաքածուն:

Հին Կտակարանը միաժամանակ հրեաների՝ մովսիսական կրոնի Սուրբ Գիրքն է և ծնունդ է առել ու կազմավորվել հրեական միջավայրում:

Հին Կտակարանի հիմքում ընկած են այն հավաքածուները, որոնք ծնունդ առնելով դեռ բանավոր ավանդության ժամանակներում, աստիճանաբար ձևավորվել են և միանալով կազմել Հին Կտակարանի կանոնը: Գոյություն ունի Հին Կտակարանի երկու կանոն՝ հուդայական-պաղեստինյանը և հունական-ալեքսանդրյանը:

1. Հուդայական-պաղեստինյան կանոնը բաղկացած է երեք հավաքածուներից և ունի 39 գիրք, ըստ հետևյալի.

Ա. Օրենք-Մըսչն, (այս հավաքածուն ծանոթ է Հնգամատյան անունով)

1. Ծննդոց
2. Ելից
3. Ղևտացվոց
4. Թվոց
5. Երկրորդումն Օրինաց:

Օրենքի առաջին տեքստերը գրել է Մովսես մարգարեն (տե՛ս Բ Օրինաց 31 9-13, 24-25): Դ Թագավորաց գրքում խոսք է լինում «Օրենքի գրքի մասին», որ Յովսիա թագավորի ժամանակ (640-609) գտնում է **Քվիա** քահանայապետը (22. 3-20, հմմտ. Բ Մնաց. 34. 8-28):

Հնգամատյանի՝ իբրև Իսրայելի Օրենքի գրքերի հավաքածուի, վերջնական կազմությանը նպաստում են երկու կարևոր հանգամանքներ. ա. Հուդայի թագավորության մեջ 621 թ.ի Հովսիա թագավորի կրոնական բարեփոխությունը, որ մեծ զարկ տվեց Մովսիսական Օրենքի հեղինակությանը և իրավա-կա-

նունական ճանաչմանը, ք. Բաբելոնյան գերությունից հետո Եզրասի և Նեեմիայի կրոնական նախանձախնդրությունը, որ Մովսիսական Օրենքին եզակի դեր տվեց հետագա հուդայիզմի հանդգնությունը, որ պահպանվում է մինչև այսօր:

Հնգամատյանի «Օրենք» անվանումը կապված է այն իրավա-կանոնական նյութի հետ, որ սփռված է վերոհիշյալ հինգ գրքերում և ընդլայնված ընտրյալ ժողովրդի պատմության դրվագներով: Եբրայերեն «**Մորախ**» տերմինը չի սահմանափակվում հունարեն «**կոդի**» և հայերեն «օրենք» տերմինների խիստ իրավաբանական իմաստով, այլ նշանակում է նաև «ուսմունք», որ Աստուծո կողմից տրվել է մարդկանց՝ կարգավորելու համար իրենց դաստիարակությունը:

Օրենքի հավաքածուն վերջնականապես կազմավորվել է մ.թ.ա. 5-րդ դարում:

Բ. Մարգարեություններ -Լբզկ'կ՝

Նախամարգարեներ

1. Հեսու
2. Դատավորներ
3. Ա Սամուել
4. Բ Սամուել
5. Ա Թագավորաց
6. Բ Թագավորաց

Հետա մարգարեներ

7. Եսայի
8. Երեմիա
9. Եզեկիել
10. Ովսիե
11. Հովել
12. Ամոս
13. Աբդիու
14. Հովնան
15. Միքեա
16. Նավում
17. Ամբակում
18. Սոփոնիա
19. Անգեա
20. Ջաքարիա
21. Մաղաքիա

Օրենքի հետ զուգահեռ դեռ շատ շուտ կրոնական հետաքրքրությունը թեքվեց դեպի մարգարեների սուրբ տեքստերը, ուր բացահայտ է Իսրայելի պատմության մեջ աստվածային գործոնի անմիջական ներկայությունը: Մարգարեությունները, իբրև Աստուծո խոսքերը ուղղված ընտրյալ ժողովրդին, հեղինակություն են ստանում Իսրայելի հասարակական մտքի մեջ և այդ գրքերը շուտով ձեռք են բերում կանոնական ուժ:

Մարգարեները տարբերակվում են նախնական և հետագա՝ գրքերի երկու հավաքածուներով, որոնցից առաջինը ունի պատմական, երկրորդը՝ մարգարեական բովանդակություն: «Մարգարեներ» կոչումը, որ ավելի համապատասխանում է հետագա մարգարեների երկերին, տրվում է նաև նախնականներին, հավանաբար նկատի ունենալով կամ այն համոզումը, թե այդ գրքերի հեղինակները եղել են մարգարեներ, կամ էլ այն հանգամանքը, որ այդ գրքերը պարունակում են պատմություններ Իսրայելի հնագույն մարգարեների՝ կլասիկ մարգարեների նախակարապետների մասին, դրանով իսկ մատնանշելով այդ գրքերի ոչ թե պատմական տվյալների, այլ մարգարեությունների կարևորությունը: Ըստ հուդայական ավանդության մարգարեական հեղինակներ են համարվում Հեսու Նավեն՝ համանուն երկի, Սամուելը՝ Ա և Բ Սամուել, Դատավորաց և Հուրթ գրքերի, և Երեմիան՝ Ա և Բ Թագավորաց գրքերի և Ողբի համար:

Մարգարեական գրքերի հավաքածուն իր վերջնական կազմավորումը ստացել է մ.թ.ա. 5-րդ դարում:

Գ. Գրություններ-Տքմնագլ`

1. Սաղմոսաց
2. Հոբ
3. Առակաց
4. Հռութ
5. Երգ երգոց
6. Ժողովող
7. Ողբ
8. Եսթեր
9. Դանիել
10. Եզրաս (=Բ Եզրաս)
11. Նեեմիա
12. Ա ժամանակագրություն (=Ա Մնացորդաց)
13. Բ ժամանակագրություն (=Բ Մնացորդաց)

Այս հավաքածույում ընդգրկված գրքերը միմյանցից տարբերվում են թե՛ գրական ժանրերով (բանաստեղծություն, իմաստուն խոսք, պատմագրություն, հայտնություն), թե՛ կրոնական տարբեր հետաքրքրություններով (պաշտամունք, բարոյագիտություն, հույս, աստվածային դատաստան և այլն):

Այս հավաքածոն կանոնական ուժ ստացավ նախորդ հավաքածոներից տարբեր ճանապարհով: Քանի որ դրանք տարբեր բնույթի գրքեր էին, պետք է որ դրանցից յուրաքանչյուրը իր կանոնականությունը վաստակեր, անկախ մյուս գրքերից: Այս գրքերի կանոնականացումը սկսվել է մ.թ.ա. 200 թ. շուրջ և ավարտվել Նոր Կտակարանի ժամանակներում՝ 90-100 թթ.:

Այս ժողովածուից մ.թ. 6-րդ դարում առանձնացան հինգ գրքեր, ծանոթ իբրև տղիկլգսըկ-բակիհըմն, որ 12-րդ դարից սկսած ընթերցվում են հրեական հինգ մեծ տոներին: Դրանք են.

- Երգ երգոց - Ջատկին,
- Հռութ - Պենտեկոստեին,
- Ողբ - Երուսաղեմի կործանման տարեդարձին,
- Ժողովող - Տաղավարահարացին,
- Եսթեր - Պուրիմին:

Եբրայական Սուրբ գիրքը կոչվում է Մշլշտ` կազմված Մըսջն (Թորահ), Լբգկ'կ` (Նեբիիմ) և Տքմնագլ` (Քեթուբիմ) անունների առաջին տառերից:

2. Հին Կտակարանի երկրորդ կանոնը կոչվում է հունական` այդ լեզվով գրված (=թարգմանված) լինելու պատճառով, և այլքսանդրյան` ծագման վայրի անունից: Այս կանոնը արտահայտված է մ.թ.ա. 3-րդ դարում Ալեքսանդրիայում եբրայեցերենից հունարենի թարգմանության մեջ, որ կատարվել է Ալեքսանդրիայում, Եգիպտոսի մյուս շրջաններում և ընդհանրապես հրեական սփյուռքում ապրող հունախոս հրեաների կրոնական կարիքների բավարարության համար և կոչվում է Յոթանասնից (Վթթմւջակլգջ) 72 թարգմանիչների կորմից թարգմանվելու պատճառով:

Հուդայական կանոնի 39 գրքերից բացի այս կանոնը ունի ևս 10 գիրք: Ընդունված է 39 գրքերը կոչել նախականոնական գրքեր, իսկ 10-ը` երկրորդականոնական:

Հունական կամ Ալեքսանդրյան կանոնը նույնպես բաղկացած է երեք մասից, սակայն տարբեր դասավորումով, ըստ հետևյալի.

- Ա. Պատմական
- 1. Ծննդոց
- 2. Ելից
- 3. Ղևտացվոց
- 4. Թվոց
- 5. Երկրորդումն Օրինաց
- 6. Հեսու Նավե

7. Դատավորաց
8. Հռութ
9. Ա Թագավորաց (=Ա Սամուել)
10. Բ Թագավորաց (=Բ Սամուել)
11. Գ Թագավորաց (=Ա Թագավորաց)
12. Դ Թագավորաց (=Բ Թագավորաց)
13. Ա Մնացորդաց (=Ա ժամանակագրություն)
14. Բ Մնացորդաց (=Բ ժամանակագրություն)
15. Ա Եզրաս (երկրորդականոն)
16. Բ Եզրաս (=Ա Եզրաս)
17. Նեեմիա
18. Տովբիթ (երկրորդականոն)
19. Հուդիթ (երկրորդականոն)
20. Եսթեր
21. Ա Մակաբայեցվոց (երկրորդականոն)
22. Բ Մակաբայեցվոց (երկրորդականոն)
23. Գ Մակաբայեցվոց (երկրորդականոն)

Բ. Բանաստեղծա-ուսուցողական

24. Սաղմոսաց
25. Առակաց
26. Հոբ
27. Ժողովող
28. Երգ երգոց
29. Իմաստություն Սողոմոնի (երկրորդականոն)
30. Իմաստություն Սիրաքի (երկրորդականոն)

Գ. Մարգարեական

Փոքր մարգարեներ

31. Ովսեէ
32. Ամովս
33. Միքեա
34. Հովել
35. Աբդիու
36. Հովնան
37. Նավում
38. Ամբակում
39. Սոփոնիա
40. Անգեա
41. Ջաքարիա
42. Մաղաքիա

Մեծ մարգարեներ

43. Եսայի
44. Երեմիա
45. Բարուք (երկրորդականոն)
46. Ողբ
47. Երեմիայի նամակը (երկրորդականոն)
48. Եզեկիել
49. Դանիել

Քրիստոնեական Եկեղեցու կանոնը

Ինչպես առաքյալները, այնպես էլ առաջին եկեղեցական հայրերը իբրև սուրբ և աստվածաշունչ գրքեր օգտագործում էին թե՛ նախականոն և թե՛ երկրորդականոն գրքերը: Հուդայական կանոնի կազմությունից հետո (մ.թ. 100 թ.ի շուրջ) Քրիստոնեական եկեղեցու ծոցում ստեղծվեցին երկու հոսանքներ, հատկապես 4-5-րդ դարերում, որոնցից մեկը հետևում էր հուդայական կանոնին (Մեծն Աթանաս, Կյուրեղ Երուսաղեմացի, Եպիփան Կիպրացի, Հիլարիոս, Ռուֆինոս, Հերոնիմոս, Լաոդիկեի 365թ. ժողով), մյուսը՝ ավեսթանդրյանին (Բարսեղ Կեսարացի, Գրիգոր Նյուսացի, Հովհան Ոսկեբերան, Կյուրեղ Ալեքսանդրացի, Թեոդորիտոս Կիրոսցի, Լակտանտիոս, Ամբրոսիոս, Օգոստինոս, Իպպոնոսի 393թ.ի, Կարթագենի 397 և 418 թթ. ժողովներ, վաղ քրիստոնեական արվեստ, Ս. Գրքի հնագույն ձեռագրերը և թարգմանությունները): Ի վերջո հաղթանակում է հունական կամ ավեսթանդրյան կանոնը, որ ընդունվում է ինչպես Կաթոլիկ և Օրթոդոքս, այնպես էլ Հայ եկեղեցու կողմից:

Բողոքական եկեղեցիները 16-17-րդ դարերում մերժում են Հին Կտակարանի երկրորդականոն գրքերը, դուրս հանում Աստվածաշունչից «սուրբ» գրքեր ճանաչելով միայն հուդայական կանոնի 39 գրքերը:

ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԸ ՈՐՊԵՍ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՅՏՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Հին Կտակարանում շարադրված՝ աշխարհի պատմության հետ միաժամանակ սկսվող սրբազան պատմության առանցքում ընկած է Աստուծո ընտրյալ ժողովրդի՝ Իսրայելի պատմությունը, մի ժողովրդի, որ կոչվել էր կրողը լինելու Աստվածային Հայտնության և միջոցը՝ ողջ մարդկությանը բաշխվող Աստվածային օրհնության:

Պատմական բովանդակություն ունեն հիմնականում Հին Կտակարանի այն գրքերը, որոնք հունարեն Աստվածաշնչում բնութագրվում են պատմական անվանումով: Մյուս երկու հավաքածուները՝ բանաստեղծա-ուսուցողական և մարգարեական, թեև պարունակում են պատմական վկայություններ, սակայն պատմական գրքեր չեն, այնուամենայնիվ հարուստ նյութով ընդլայնում են այդ պատմությունը և հասկանալի են դառնում միայն պատմական տվյալների ուսումնասիրությամբ և պատմության մեջ նրանց տեղադրումով:

1. Իսրայելի պատմությունը

Հին Կտակարանում շարադրված պատմական դեպքերի, հատկապես նախնական շրջանի, ճշգրիտ ժամանակագրությունը կազմելը բավականին դժվար, գուցե և անհնարին է, քանի որ սրբազան հեղինակները հիմնականում մտահոգվել են ոչ թե պատմություն գրելով, այլ Աստվածային տնտեսության և պատգամների արտահայտումով: Այնուամենայնիվ, նկատի ունենալով ինչպես աստվածաշնչական, այնպես էլ արտաստվածաշնչական վկայություններն ու հնաբանական տվյալները, կարող ենք ընդհանուր գծերով ուրվագծել այդ պատմությունը և շարադրել կարևորագույն դեպքերը:

Նկատելի է, որ Ծննդոցից մինչև Թագավորաց գրքերը շարադրվում է մի անընդհատվող պատմություն: Թագավորաց գրքերով սկսվում է մի նոր շրջան, որ կրկնվում է նաև Մնացորդաց գրքերում և լրացվում Հռութի, Եզրասի, Տովբիթի, Հուդիթի, Եսթերի և Նեեմիայի գրքերով: Մի բաց շրջանից հետո Իսրայելի պատմությունը շարադրվում է Մակաբայեցվոց գրքերում և ավարտվում Հին Կտակարանից դուրս՝ Հովսեփ Փլաբիոսի «Եբրայական հնաբանություն» գրքում:

Նախապատմական շրջան

Այն ամենը, որ նախորդում են Իսրայելի պատմությանը և վերաբերում են տիեզերքի ու մարդու ստեղծմանը, դրախտին, նախամարդու անկմանն ու պատժին, ջրհեղեղին ու Բաբելոնի աշտարակաշինությանը, կազմում են մարդկության նախապատմությունը (Ծննդոց 1-11): Այստեղ հիշված, այսպես կոչված, Ադամական մեղքը, որ շեղեց մարդուն և հանգեցրեց նրան իր նախնական կատարելությունը կորցնելուն, արդարացնում և պատճառաբանում է Իսրայելի ժողովրդի ընտրությունը միջնորդի դերում՝ վերականգնելու կորցրածը և կործանվածը: Այսպիսով Աստուծո ընտրած ժողովուրդը՝ Իսրայելը, մտնում է պատմության անիվի մեջ, որ սկսվում է Աբրահամ նահապետի կոչումով և ավարտվում քրիստոնեության երևան գալով:

Առաջին պատմական շրջանը (1750-1050)

Մարդկության նախապատմությանը հաջորդում են հայրապետների պատմությունները, որ կազմում են սրբազան պատմության ակունքները: Աստված Աբրահամին առաջարկում է լքել իր ծննդավայրը՝ Միջագետքի Խառանը և հաստատվել այն երկրում, որ իրեն ցույց կտրվի և ուր սպասվում է իրեն Աստուծո առատ օրհնությունը: Թեև հեթանոս, Աբրահամը անսում է Աստուծո կանչին և երկար ողիսականից հետո ընտանիքով հասնում Քանան, ուր Աստուծո հետ ուխտ կնքելով, դառնում է ընդունողը աստվածային ավետումների, որ հաջորդաբար փոխանցվում են իր ժառանգներին՝ սերնդից սերունդ: Աբրահամով հրեական ազգը արմատավորվում է Պաղեստինում, սակայն նրա ժառանգները Հակոբի ժամանակ սովի պատճառով ստիպված են լինում հեռանալ և հաստատվել Եգիպտոսում (Ծննդոց 12-50):

Նեղոսի դելտայում Չեսեն բարեբեր երկիրը հյուրընկալում է նրանց շուրջ չորս դար (16-13), առանց փոխելու նրանց քոչվոր կյանքի ձևը և ազգային բնույթը: Նրանց վտանգավոր աճը առաջացնում է եգիպտացիների հակառակությունը, որի հետևանքով տեղի է ունենում Իսրայելի Ելքը Եգիպտոսից և Կարմիր ծովից հրաշալի անցքը Մովսեսի (1220թ.) առաջնորդությամբ: Այս լուսավոր անձնավորությունը Աստուծո նախաձեռնությամբ ստանձնում է առաջնորդելու Իսրայելին անապատի միջով դեպի Քանան: Սինայում Աստված Մովսեսին իբրև միջնորդ օգտագործելով, ուխտ է կնքում ազատագրված ազգի հետ, տալով նրան Իր Օրենքը (Ելից):

Այս Ուխտը Իսրայելին տվեց ազգային և կրոնական ինքնագիտակցություն: Իր այդ Օրենքով հաստատելով բարոյական և ծիսական մի շարք բարեփոխություններ, Աստված հետապնդում էր հասնելու Իր վերջնական նպատակին. «Եթե ուշադիր լսեք իմ ասածը և պահեք իմ դրած ուխտը, դուք բոլոր ցեղերի մեջ կլինեք իմ ընտրյալ ժողովուրդը... կկազմեք քահանաների իմ թագավորությունը և կլինեք իմ սուրբ ազգը» (Ելից 19 5-6):

Այս կետից սկսվում է իսրայելացիների մի երկար և արկածախնդրային թափառում անապատում, որի ընթացքում ձեռք են բերում ազգային միության գիտակցություն: Միաժամանակ նախապատրաստվում են Ավետյաց երկիր մտնելուն, որ իրականանում է Մովսեսի մահվանից և Նավեի որդի Հեսուի՝ առաջնորդ ընտրությունից հետո (Թվոց):

Նոր առաջնորդով և հրաշքով Հորդանան գետից անցումով սկսվում է աստիճանաբար Ավետյաց երկրի նվաճումը տեղացի բնակչության դեմ մի շարք հաջող գործողություններով և 12 ցեղերի մեջ երկրի բաժանումով (Հեսու Նավե):

Սակայն քանանացիները, որ վճռվել էին իրենց վայրերից, չհանդուրժեցին, ինչպես որ բնական էր, ներխուժողներին և շուտով կազմավորվեցին նրանց վճռելու համար: Այդ դժվարին օրերին երևան եկան դատավորները՝ նշանավոր զինվորական գործիչներ, որոնք դիմագրավեցին թշնամական հարձակումները և պաշտպանեցին գրաված երկիրը, այդպիսով իրենց ժողովրդի բնակեցումը հաստատելով Պաղեստինում և ղեկավարելով նրանց (1180-1050թթ.) մինչև թագավորության շրջանը (Դատավորաց):

Երկրորդ պատմական շրջանը (1050-538)

Թագավորության հաստատումով սկսվում է Իսրայելի պատմության երկրորդ շրջանը: Թագավորական աստիճանը հաստատվում է վերջին դատավոր, կրոնական և քաղաքական առաջնորդ Սամուելին ներկայացված ժողովրդական պահանջով: Սամուելը նախ հակառակվում է, ժողովրդի պահանջը համարելով հակառակություն իշխող աստվածա-պետականության դեմ, քանի որ պետության միակ ղեկավարը Աստված է: Աստիճանաբար, սակայն, տեղի է տալիս և Սավուլին օծում է թագավոր (1040-1005): Ավելի ուշ, սակայն, գահընկեց է անում նրան, իր անօրինությունների համար, և նրա փոխարեն թագավոր է օծում Դավիթին (1005-966): Դավիթը հարևան ազգերի, հատկապես փոշտացիների դեմ հաղթական պատերազմների շնորհիվ կարողանում է միացնել իսրայելական ցեղերին, դարձնել մի ամբողջություն և ստեղծել մի պետություն՝ Երուսաղեմ կենտրոնով: Հակառակ իր բնավորության թուլություններին, աչքի է ընկել Աստուծո նկատմամբ իր բարեպաշտությամբ և նվիրումով ու համարվել Հին Կտակարանի ակնառու դեմքերից մեկը:

Նրա որդի և հաջորդ Սողոմոնի (966-926) թագավորությամբ փոքրիկ, սակայն նշանավոր իսրայելական թագավորությունը մտնում է մի խաղաղ և բարենպաստ ժամանակաշրջան, ձեռք բերում միջագային հեղինակություն: Սողոմոնը կազմակերպում է երկրի տնտեսությունը, զարգացնում առևտրական և այլ բնույթի կապեր հարևան ժողովուրդների հետ, զարկ տալիս մշակույթին և շինարարությանը: Նրա կարևոր գործերից մեկն է տաճարի կառուցումը Երուսաղեմում:

Սողոմոնի մահով թագավորությունը բաժանվում է երկու մասի: Հյուսիսային շրջաններում 10 ցեղեր ստեղծում են Իսրայելի թագավորությունը Սիբեմ մայրաքաղաքով, հարավում՝ Հուդայի և Բենիամինի ցեղերը ստեղծում են Հուդայի թագավորությունը Երուսաղեմ մայրաքաղաքով: Բաժանումը բերում է թուլացում: Երկու թագավորություններն էլ իրենց պատմությունը շարունակում են անկման և կազմալուծման ճանապարհով: Հարևան ցեղերը համարձակություն ստանալով անցնում են ավազակային հարձակումների: Թագավորների անհեռատես քաղաքականության պատճառով ներս են թափանցում հեթանոսությունն ու անբարոյականությունը՝ խախտելով և քանդելով երկիրը: Իսրայելի թագավորությունը վերանում է 722թ. Ասորեստանի կողմից: Բնակչության մեծ մասը գերի է տարվում և նրանց հողերում հաստատվում են օտար բնակիչներ: Բնակչության այս խառնուճով առաջ են գալիս սամարացիները, որ բաժանվում են ազգային ծոցից և ստեղծում իրենց հասարակությունը:

Հետագայում նույն բախտին է արժանանում նաև Հուդայի թագավորությունը, 586թ. կործանվելով Բաբելոնի կողմից և գերեվարվելով նշանավոր բաբելոնյան գերության, որ տևում է 48 տարի (586-538): Այն դժվարին պայմանները, որոնց մեջ ընկան ինչպես գերության տարվածները, այնպես էլ Պաղեստինում մնացածները, նրանց ստիպեց նորից դառնալ դեպի Աստված և հուսալ քաղաքական և կրոնական վերականգնում (Ա-Դ Թագավորաց և Ա-Բ Մնացորդաց):

Երրորդ պատմական շրջանը (538-մ.թ. 70թ.)

Բաբելոնական թագավորության կործանումով և Միջագետքի, Սիրիայի ու Պաղեստինի վրա Պարսկաստանի իշխանության տարածումով (539-332) Պարսից Կյուրոս թագավորի հրամանով գերեվարված հրեաներին իրավունք է տրվում վերադառնալ իրենց հայրենիքը: Ջորաբաբելի առաջնորդությամբ հայրենիք վերադառնալով նրանք այն գտնում են օտար տարրերով բնակեցված: Նրանց հետ ծուլման վտանգից հեռու մնալու նպատակով նախ և առաջ ձեռնամուխ են լինում Երուսաղեմի և մասնավորապես տաճարի վերականգնմանը, որի շուրջն էլ համախմբվում են իբրև նորակազմ ընկերություն, կազմակերպելով իրենց կրոնական կյանքը: Այս ողջ գործունեությանը մեծ նպաստ է բերում Ջորաբաբելը: Կարևոր դեր են խաղում նաև երկու այլ անձեր. քաղաքական ղեկավար Նեեմիան (445) և կրոնական ղեկավար Եզրասը (428): Առաջինը նվիրվելով քաղաքի պարսպի ամրացմանը և կատարելով մի շարք քաղաքական բարեփոխություններ, ձևավորում է հասարակության արտաքին կյանքը: Երկրորդը նվիրվելով կրոնին և Օրենքի ու ազգային ավանդությունների պահպանմանը, կազմակերպում է ներքին կյանքը և դառնում հետգերութենական հուդայիզմի հիմնադիրը (Բ Եզրաս և Նեեմի):

Պարսկական իշխանությանը հաջորդում է հելլենիստականը (332-165): Սելևկյանների իշխանությունը, որ տարածվում էր նաև Պաղեստինի վրա, մեծ վտանգ էր հուդայիզմի համար՝ մշակութային, կրոնական տեսանկյունից: Անտիոքոս Դ Եպիփանեսը (175-163) փորձում է ջնջել հրեական կրոնը և ստիպել հրեաներին հելլենանալ: Չախտվում է, սակայն, իր ծրագրերում, հանդիպելով Մակաբացիների անհապաղ և անկոտրում դիմադրությանը (167-164) (Ա-Բ Մակաբացիացի):

Մ.թ.ա. 63 թ. Հռոմեական կայսրությունը կործանում է Սելևկյանների պետությունը, գրավում Պաղեստինը և այն դարձնում հռոմեական նահանգ: Հրեաները ապրում են հոգեկան և կրոնական մեծ ճնշում, որով և անմիջական ու առաջնահերթ է դառնում Մեսիայի՝ Փրկչի գաղափարը: Նրանց հաճախակի ընդվզումները հանգեցնում են ազգի և հայրենիքի համար ողբերգական իրողության՝ Երուսաղեմի կործանմանը մ.թ. 70 թ.-ին:

2. Սրբազան պատմության յուրահատուկ մեկնաբանումը

Հին Կտակարանի գրքերը ոչ թե պատմական երկեր են, այլ կրոնական գրականության ստեղծագործություններ: Սրբազան հեղինակները դրանք շարադրել են ոչ թե պատմություն գրելու, այլ պատմական տվյալների միջոցով իրենց կրոնական զգացմունքը արտահայտելու և իրենց հավատքը ամրապնդելու համար:

Հստակ է, որ իսրայելական կրոնը մեծ և յուրահատուկ դեր է խաղացել Իսրայելի պատմության համար, մի պատմություն, որ ըմբռնվում է միայն հավատքի միջոցով, քանի որ հավատացյալ մարդկանց գործ է և ուղղված է անձանց, ովքեր կարող են բաժանել այդ հավատքը: Այս պատմության մեջ Իսրայելի պատմական անցյալը շարադրվելուց ավելի արտահայտվել է Աստուծո գործուն մասնակցությունը պատահարներին:

Անշուշտ հրեաները հին աշխարհի միակ ժողովուրդը չէին, որ կարևորություն էին տալիս իրենց պատմության մեջ աստվածային միջնորդություններին, սակայն միակ ժողովուրդն էին, որ իրենց պատմության և ապագայի միակ կարգավորողը համարում էին Աստծուն:

Բ. ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ ՈՒՍՄՈՒՆՔԸ

1. Աստվածային տնտեսության փրկչաբանական ծրագիրը

Հին Կտակարանում ներկայացված սրբազան պատմության միջով երևան է գալիս Աստուծո ծրագիրը մարդու փրկության համար: Այս ծրագիրը, կոչվում է «աստվածային տնտեսություն»: Խոսքը մի խորհուրդի մասին է, որ գոյություն է ունեցել Աստուծո մտքում և արտահայտվել է աստիճանաբար Հին Կտակարանի հայտնության, և ամբողջապես Նոր Կտակարանի հայտնության մեջ: Այդ ծրագիրը սկսվում է Աբրահամի կոչումով, որի անձնավորության միջոցով հրեական ազգը կոչվում է միջնորդի դեր ստանձնելու Աստուծո և մարդկանց հարաբերությունների վերականգնման գործում, որ ընդհատվել էր նախամարդու անկումով:

2. Աստվածային ծրագրի նախապատրաստությունը Հին Կտակարանի սրբազան պատմության մեջ

Մարդու անկումը և նրա մեղքը: Աստված ստեղծում է մարդուն «ըստ պատկերի և ըստ նմանութեան իւրոյ» (Ծննդոց 1 26), օժտելով նրան հոգեկան բոլոր շնորհներով՝ բանականություն, ինքնիշխանություն, ազատություն և այլն, և տալով նրան իշխանություն ողջ աշխարհի վրա, միաժամանակ դնելով նաև մարդկային ազատության մի սահմանափակում, որ Հին Կտակարանում արտահայտված և բարու և չարի գիտության ծառից չուտելու պատկերով (Ծննդոց 2 17): Մարդը չի հասկանում այդ սահմանափակության դաստիարակչական բնույթը և անտեսելով աստվածային պատվիրանը, ընկնում է մեղքի մեջ, հեռանալով իր արարչից: Աստված, ելնելով իր արարածների նկատմամբ ունեցած հոգատարությունից և ցանկանալով նրանց վերադարձնել նախնական նախասնկումային վիճակին, մեղավոր մարդկությունից ընտրում է մի ժողովուրդ՝ Իսրայելին, իր ծրագրի համար իբրև միջոց օգտագործելու համար:

Ծննդոց գրքում Իսրայելի այս ընտրությունը նախապատրաստվում է մարդկության նախապատմությամբ՝ մի քանի ընտրյալ մարդկանց միջոցով. Աբելի գոհը ընդունելով, Ենովքի օգտագործումով, Նոյի արդարության ճանաչումով, Սեթին օրհնություն տալով հասնում է հավատարիմ Աբահամին, փորձելով նրան Իսահակի զոհաբերությամբ:

Աբրահամը և Աստվածային ավետումները: Աբրահամի ընտրությունը և կոչումը կազմում է Աստվածային տնտեսության նախնական փուլը: Նրա անձնավորության միջոցով օրհնվելու են աշխարհի բոլոր ազգերը (Ծննդոց 22 18): Նրան տրված ավետումները ժառանգելու են իր հաջորդները՝ Իսահակը, Հակոբը, Հուդան: Այդ ավետումները պիտի փոխանցվեն Աստուծո մի այլ ընտրյալ զավակին՝ Դավիթ թագավորին, իսկ ժամանակի լրմանը պիտի հանգեն «Դավթի որդուն» (Մատթ. 1 1), որ է նույն ինքն Հիսուս Քրիստոս:

Քրիստոս, ըստ մարգարեների միջոցով արտահայտված հուդայական վախճանաբանության, սպասվող Մեսիան է, որի անձնավորության մեջ Եսային տեսնում էր Էմանուելին՝ «Խաղաղության իշխանին» (9 6/5°), «Արդար թագավորին» (11 1°), Երեմիան՝ «Արդարության շառավիղին» (23 5), Եզեկիելը «Հովիվին» (34 23, 37 24), Զաքարիան՝ «^o» (9 9): Քրիստոս Աբրահամի միակ ժառանգորդն է, որի մեջ համախմբվում և իրականանում են Աստվածային խոստումները: Մեսիականությունը ճիշտ հասկանալու համար պիտի ընդունենք, որ խոսքը ոչ թե երկրային մի իրավիճակի մասին է, ինչպես որ սխալ էին հասկացել հրեաները, այլ երկրի վրա Աստվածային թագավորության հաստատման մասին է:

Ելքը և Սինայի Ուխտը: Իրականացնելու համար իր ծրագիրը Աստված Իսրայելին ազատագրում է Եգիպտոսի գերությունից և դարձնում ազատ ազգ: Այս գործողության համար ընտրվում է Մովսեսը, կազմակերպելու համար Իսրայելի Ելքը Եգիպտոսից և անապատի միջով առաջնորդելու դեպի Ավետյաց երկիր՝ Քանան: Աստված Մովսեսին է հայտնում իր անունը՝ Յահվե, և միաժամանակ իր փրկչաբանական ծրագիրը: Մովսեսը Սինայի լեռան վրա հանդիսանում է միջնորդը Աստուծո և ազատագրված ազգի միջև Ուխտի կնքման: Օրենքը, որ Աստուծո կողմից տրվում է մարդկանց, նպատակ ուներ Իսրայելին դարձնել-

լու իրեն ծառայող մի ընկերություն, որ ընդունակ լիներ հաղորդակցվել Աստուծո կամքին, դառնալ նրա վկաները ազգերի մոտ և անհրաժեշտ միջոցները՝ մարդկության վերականգնման համար:

Մինայի Ուխտով Իսրայելը, որ իբրև արդեն ընտրյալ ազգ տարբերվում էր մյուս հեթանոսական ազգերից, պարտավորվում է կատարել Աստուծո կամքը և ծառայել նրան իր պաշտամունքով: Փոխարենը Աստված հովանավորում է նրան: Այսպիսով Յահվեն դառնում է Իսրայելի Աստվածը, իսկ Իսրայելը՝ Յահվեի ժողովուրդը, որ հետ այսու բռնում է որդու (Ելք 4 22, Ովսեա 11 1), հովվի (Սաղմ. 79 2, 94,7), հարսի (Ովսեա 2 4, Երեմիա 2 2, Եզեկ. 16,8), այգիի (Եսայի 5 1, Սաղմ. 79 9), ժառանգության (Բ Օրինաց 9 26) տեղը և այլն: Այս ամենը նկատի ունենալով հասկանալի է դառնում, որ Ուխտը երկու կողմերի միջև կնքված իրավաբանական մի չոր ակտ չէ, այլ անսահման սիրո օրինակ, ինչպես որ այն մեկնում են մարգարեները, որ Աստուծո կողմից արտահայտվում է իբրև հոգատարություն, իսկ ժողովրդի կողմից՝ հնազանդություն:

Այս ամենով հանդերձ պետք է շեշտվի, որ Իսրայելի նկատմամբ ունեցած Աստուծո նախընտրությունը երբեք չի նշանակում, որ աստվածային ծրագիրը բացառապես վերաբարում է Իսրայելի ժողովրդին, ինչպես որ սխալ էին հասկացել իսրայելացիները և արհամարհում էին մյուս ազգերին: Այսպիսի մի սահմանափակում անհարիր էր աստվածային տնտեսության տիեզերականությանը:

Միջնորդությունը փրկության պատմության մեջ: Որպեսզի ապահովվի Ուխտի անխափան գործունեությունը և տիեզերքում իր մեծ առաքելությանը ընտրյալ ժողովրդի նախապատրաստությունը, Աստված հոգ է տանում, որ ժամանակ առ ժամանակ երևան գան ընտրյալ անձեր, որոնք ունենալով հատուկ առաքելություն, պիտի կատարեն միջնորդի դեր: Սրանց է վստահվում հաղորդակցությունը ժողովրդի հետ: Սրանց միջոցով է, որ Աստված հաղորդում է մարդկանց Իր ցանկությունը, գտնվում է հարատև շփման մեջ: Այս միջնորդների կարգին են դասվում Աբրահամը, Մովսեսը, Դավիթը և այլ թագավորներ, կրոնական առաջնորդներ, մարգարեներ և այլն:

Մարգարեական գաղափարախոսության մեջ այս միջնորդի դերը բռնում են միջնորդներ, որոնք երևան պիտի գան ապագայում և կապ ունեն Աստուծո նոր ժողովրդի հետ, ինչպես օրինակ՝ Յահվեի ծառան (Եսայի 40-55), որը իր միջնորդի դերից բացի պետք է զոհվի ժողովրդի համար, Մարդու որդին (Դանիել 7 13), որ պետք է թագավորի ազգերի վրա և ապահովի Աստուծո թագավորությունը աշխարհի վրա:

Այս երկու միջնորդ տիպերն էլ նախաներկայացնում են Հիսուսին՝ Հայր Աստուծո և ողջ մարդկության միջև Միակ միջնորդին:

Հստակ է արդեն, որ Ուխտի կնքումից, աստվածային Օրենքի տվչությունից և իբրև բնական վայր խոստացված երկրի շնորհումից հետո կրոնը ընտրյալ ժողովրդի համար դարձավ հաստատականության և ուղղագործության խնդիր: Աստուծո այն հայտարարությունը, թե. «Ահա քո առջևն են դնում կյանքն ու մահը, բարին ու չարը» (Բ Օրինաց 30 15) նրանց պարտավորեցնում է ընտրություն կատարել կյանքի և մահվան, Օրենքի պատվիրանները կատարելու և չկատարելու միջև: Եթե հնազանդվեն և իրենց ցանկությունները համապատասխանեցնեն Աստուծո խոսքին, կապահովեն Աստուծո Օրինությունը, այլապես՝ Նրա անեծքը:

Ավետյաց երկիրը և նրա փորձությունները: Այստեղից սկսվում է մի նոր փուլ, որ անմիջապես կապվում է այն դերի հետ, որ խաղում է բնական վայրը և նրա նյութական բարիքները Իսրայելի կյանքում:

Իսրայելը ոգևորվում է, ինչպես որ բնական էր, որովհետև անապատի տաժանելի պայմաններից հետո ի վերջո ժառանգում է այն երկիրը, որ Աստվար խոստացել էր Աբրահամին: Ջգում է, որ տիրել է մի երկրային դրախտի և մեկընդմիջտ նվիրվում է նրան: Չեն ուշանում երևան գալ մնայուն հաստատման գաղափարը և սեփականատիրության ցանկությունը, որից և բխում են անարդարությունը, շահագործումը, ապականությունը և հպարտությունը: Հարևան քանանացիների հեթանոսական սովորություններ մուտք են գործում Իսրայելի կյանքում: Իսրայելը շուտով մոռանում է, որ ինքը Աստուծո սպասավորն է մի երկրի վրա, որը իրեն նվիրել է նույն ինքն Աստված և որ ինքը, այնուամենայնիվ, «պանդուխտ է» (Սաղմ. 119 19), կաչում է այդ երկրին էգոիստորեն, մինչ պետք է հիշեր Աստուծո բարությունը և արտահայտեր նրա նկատմամբ իր շնորհակալությունը: Շատ կարճ ժամանակում ընտրյալ ազգը խախտելով Ուխտի պատվիրանները և հեռանալով աստվածային Օրենքից, քանդում է Աստուծո հետ ունեցած իր կապերը և գիտակցորեն հեռանում իր ընտրության նպատակից: Կրկնվում է նախամարդու մեղանշման սխալը: Անհնազանդությունը խորքում նշանակում էր Աստուծո ուժի նկատմամբ հավատքի մերժում և Աստուծո իր կյանքը վստահելու վարանություն: Մեղքը դարձյալ դառնում է աստվածային ծրագրի իրականացման հիմնա-

կան խոչընդոտը: Այն անշնորհակալ ազգի կյանքում վերածվում է մի մնայուն վիճակի, որ հետ այդու առաջնորդում է նրա մտքերը և գործերը, ողբերգական հետևանքներով:

Իսրայելի մեղքը և նրա արդար պատիժը: Իզուր են մարգարեները իրենց նվիրում դժվարին և չարաչար պայքարի, որպեսզի խելքի բերեն ու ետ կանգնեցնեն մահաբեր ճանապարհից: Իրենց քարոզներով դատապարտում են մեղքը և կոչ անում ապաշխարության, զգուշացնում են իշխաններին, քահանաներին ու ժողովրդին արդարության խախտման, ծիսական շեղումների և այլնի մասին, շեշտում Յահվեի նկատմամբ ունեցած նրանց անհավատարմությունը և կապերի խզումը, նրանց խստասրտությունը և ապականությունը: Քարոզում են ողորմություն, արդարություն, բարեպաշտություն, հեզություն, շեշտը դնում են ապաշխարության ներքին բնույթի վրա, որ պետք է բխի Աստուծո սիրուց, գիտելիքից և վախից: Հակառակվում են կրոնական բնույթի օտար նորամուծություններին: Ելնելով Ուխտի պահանջներից գուշակում են պատիժներ և սպառնում ոչնչացում: Այսքանով, սակայն, չեն բավարարվում, այլ ավելի են առաջ գնում, ուղղելով իրենց հայացքը դեպի ապագան ամենայն մանրամասնությամբ ներկայացնում են այն դրաման, որ սպասում է Աստուծո ժողովրդին:

Անհավատարմությունը և հեռացումը հանգեցնում է Սինայական Ուխտի լուծարքին, ինչպես որ լուծվում է մի ամուսնություն ամուսիններից մեկի շնության պատճառով (Ովսեա 2 4, Երեմիա 16 15-ից): Այդ պատճառով էլ մեղավորը ոչ թե Աստված է, այլ նույն ինքը՝ ժողովուրդը, որ իր մեղավոր ընթացքով պատճառ է դառնում իր արդար պատժին: Այս պատիժը, որ աստիճանաբար գալիս է թշնամական հարձակումների գերությունների, չարագործությունների միջոցով, իր գազաթնակետին է հասնում Երուսաղեմի կործանումով, գերությամբ և սփյուռքի առաջացումով: Իսրայելն իբրև պետություն այլևս գոյություն չունի, որովհետև կորցրել է իր մայրաքաղաքը, իր տաճարը, իր թագավորին, իր պատիվը: Այսպիսով առաջնորդվում է տաժանակիր ազգային փորձության, որով ամենայն մանրամասնությամբ և ճշտությամբ իրականանում են մարգարեական գուշակությունները (Եսայի 48 3-ից):

3. Աստվածային ծրագրի ամբողջացումը ժամանակի լրմանը

Փրկության նոր տնտեսության ձևավորումը: Այս կետից Իսրայելի պատմությունը մտնում է մի նոր փուլ, որ որակվում է ժամանակների սպասումով: Առաջ է գալիս Նոր Ելքի գաղափարը, որը նորից ժողովրդին պիտի առաջնորդի աքսորի տանջանքներից դեպի ցանկալի երկիրը՝ Պաղեստին, ուր Յահվեն կհայտնի իր փառքը և կտարածի իր իշխանությունը բոլոր ազգերի վրա: Նրա հույսերը կենտրոնանում են մի նոր Դավթի, մի նոր Երուսաղեմի, մի նոր տաճարի, մի «նոր երկնքի ու երկրի» (Եսայի 67 17) վրա: Մարգարեները այս ձգտումների ու հույսերի միջից տեսնում են մի նոր մեսիական փրկություն, որ վերջին նպատակակետն է և դեպի ուր առաջնորդում է Աստված սրբազան պատմությունը: Այս փրկությանը Իսրայելի հետ մեկտեղ պիտի մասնակից լինեն բոլոր ազգերը: Հին Կտակարանում խարսխված տնտեսությունը անկարող դարձավ իրագործելու իր ծրագիրը հավաքելու «սուրբ ժողովրդին» (Եսայի 62 12), այնուամենայնիվ Հին Կտակարանի ծրագիրը մնում է անփոփոխ: Աստված, հավատարիմ իր որոշմանը, ժամանակի լրման հետ պիտի հաղթի մեղքին, որ ժամանավորապես խանգարել էր իր ծրագրի իրականացման: Ծրագրելով փրկության նոր տնտեսություն, պիտի կնքի Նոր Ուխտ մի նոր ժողովուրդի հետ: Այդ ժողովուրդը պիտի կազմվի Իսրայելի մնացորդներից (Եսայի 1 9, Երեմ. 31 7, Միք. 2 12 և այլն), որ փրկվելու է ազգի փորձանքներից և այն ժողովուրդներից, որ ընդունելու են Յահվեի խոսքը:

Նոր Ուխտը և Յահվեի ծառան: Այսպիսով աստվածային տնտեսության սահմանները ընդլայնվում են, քանի որ Նոր Իսրայելի հետ միանալու են ազգեր: Հին Ուխտը, որի նախատեսությունները չեն անցնում երկրային իրերի կարգը, ոչ էլ հորիզոնը՝ մի ազգից ավելի, գիճում է իր տեղը Նորին: Վերջինը, որ լրացնում և կատարելագործում է Հինին, չի լինելու համաձայնություն Աստուծո և ողջ ժողովրդի միջև, այլ Աստուծո և ամեն մի անհատի միջև և գրված է լինելու ոչ թե քարե տախտակների վրա, այլ ամեն մեկի սրտում (Երեմ. 31 33, Եզեկ. 36 26, հմմտ. Բ Կորնթ. 3 3): Այսպիսի Ուխտ էին պատկերացնում մարգարեները, որի կնքումով հետապնդում էին ինչպես մարդկային սրտերի փոփոխությունը, ուր պիտի արմատավորվեր Աստուծո Օրենքը և բնակվեր Նրա Հոգին, այնպես էլ խաղաղության հաստատումը ողջ արարչագործության մեջ: Խոսքը մի հավիտենական Ուխտի մասին է (Եսայի 53 3, 61 8), մի խաղաղության Ուխտի (Եզեկ. 37 26), «Նոր Ուխտ»-ի (զբսկմն նշգզվնջն), որ հայտարարում է Երեմիան՝ 31 31, որն ինչ որ իմաստով անկատար ձևով հայտնվելով նահապետների, Մովսեսի և Դավթի ժամանակներում, պետք է իրականանա կատարելապես Յահվեի ծառայի միջնորդությամբ (Բզբզ Ոջնփբն):

Յահվի ծառան Աստուծո գործակիցն է Աստվածային տնտեսության գործում, որ կոչվել է հավաքելու Նոր ժողովրդին, որի առաքելությունն է ոչ միայն քարոզել Աստուծո փրկության պատգամը, այլ մասնակցել բոլոր մեղավորների արդարացման գործին, իր ուսերին վերցնելով նրանց մեղքերի ծանոթությունը՝ զոհելով իր կյանքը: Աստուծո կողմից սրբացված և նրա հոգով շաղախված նոր ժողովրդի առջևից վերանում է այն պատնեշը, որ բաժանում էր Իսրայելին ազգերից, որոնք հետ այսու նրա հետ միասին պիտի մասնակից լինեն այն օրհնությանը, որ տրվեց Աբրահամին՝ լինելով վերջինիս հոգևոր ծառանգները:

Ընթերցել: Երեմիա 31 31-34:

Հավատարիմից՝ ճշմարիտ Աստուծո ծառան: Իսրայելի ընտրյալների և ազգերի միությամբ իրականանում է «Նոր մարդկության» (Եփես. 2,15) վախճանաբանական հավաքագրումը, որ իրենով ամբողջացնում է Քրիստոս: Սա Նոր Կտակարանի Աստուծո ծառան է, որ ստանձնել է լրացնելու Հին Կտակարանի Յահվեի հավատարիմ ծառայի առաքելությունը: Իր մեջ տեսնում է չարչարվող ծառային և իր մահը համարում քավության զոհ: Նոր Ուխտի միակ միջնորդն է, որ համախոստովանվում է Աստուծո և ժողովրդի միջև, որը հետ այսու կազմվում է «բոլոր ցեղերից ու լեզուներից, բոլոր ազգերից ու ժողովուրդներից» (Հայտն. 5 9, հմնտ. 7 9):

Հիսուս Քրիստոսով աստվածային տեսությունն անցնելով Հին Կտակարանի նախապատրաստական և անկատար ստադիայից, հասնում է իր վճռական կետին, ամբողջանում է բոլոր ազգերին օրհնելու Աստուծո ծրագիրը (Ծննդոց 12 3, Երեմ. 4 2, Իմաստ. Սիրաք 44 21): Հստականում են նաև խոստումների ծառանգորդի և խոստացված ծառանգության գաղափարները: Յահվեի ծառայի միջոցով ընտրյալ ժողովուրդից խոստումներն անցնում են փրկված հավատացյալին, մինչ Յահվեի ծառան ոչ այլ ոք է, եթե ոչ Աստուծո Որդին և Լոզոսը, միակ ծառանգորդը: Քանանի երկրի և երկրային Երուսաղեմի ծառանգությունն անցնում է երկրայինի սահմանները և դառնում սակավաթիվ ընտրյալների երկնային հայրենիքը, ուր միշտ տիրելու է կատարյալ երջանկությունը (Բ Ծրինաց 28 62, Սաղմ. 36 9, Եսայի 60 21, Ջաք. 8 12 և այլն) և ուր պիտի վայելեն հավիտենական կյանքը (Մատթ. 19 29, Տիտ. 3 7):

Նոր ժողովուրդն Աստվածային ծրագրի իրագործման մեջ: Աստվածային հայտնության կրողն այլևս ոչ թե ընտրյալ ժողովուրդն է, ամբողջապես վերցված, այլ անհատ հավատացյալներ, որոնք առանձնանում են Աստուծո նկատմամբ՝ հավատարմությամբ, Օրենքի պահպանումով և իրենց առաքելության խորը գիտակցությամբ: Սրանք Աբրահամի ըստ մարմնո ծառանգներից փոխվեցին ըստ հոգու ծառանգների: Դարձան միակ կրողներն Աստվածային խոստումների, որ ձեռք բերեցին Քրիստոսի արյունով և կազմեցին Եկեղեցու մարմինը: Սրանք ապրում են ոչ թե Մովսեսական Օրենքով, այլ Հոգու Օրենքով (Հռոմ. 8 2), ձգտում են ոչ թե Ավետման նյութական երկրին, այլ իրական հանգստության երկրին՝ երկնքի թագավորությանը, որ ունի ոչ թե նյութական, այլ հոգեկան բարիքներ (Մատթ. 5 4):

Սա Նոր ժողովուրդն է, ճշմարիտ Իսրայելը, որ ազգերի հավատացյալների համագործակցությամբ փոխարինում է Հին Իսրայելին այն դերում, որի մեջ որ վերջինս ձախողվեց: Հավատարիմ «մնացորդն» (Եսայի 4 2), որ Քրիստոսի միջնորդությամբ ի վերջո ստանձնեց ավարտելու մեղավոր մարդկության վերականգնումը և լինելու Աստվածային օրհնության հանձնման օրգանը: Այսպիսով ողջ մարդկային ցեղը վերագտնում է իր միությունը և իր նախնական կատարելությունը, որ կորցրել էր մարդկային մեղքի պատճառով, մինչ միաժամանակ լրանում է մարդու փրկության համար Աստվածային տնտեսության ծրագիրը:

Գ. ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ ԿԱՊԸ ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ ՀԵՏ

1. Քրիստոս երկու Ուխտերի միացման հանգույցը

Հին Կտակարանը իբրև աշխարհում Աստուծո փրկարար գործողության նախապատրաստական շրջան, որ իրականանում է Քրիստոսի դեմքում, ունի անմիջական մի սերտ կապ Նոր Կտակարանի հետ: Այդ պատճառով էլ դրանք հանդիսանում են մի օրգանական ամբողջության մասեր կազմելով Քրիստոնեական Եկեղեցու Սուրբ Գիրքը և հասկացվում են իբրև անբաժան աստվածաբանական միություն:

Իրապես երկու Կտակարանների աստվածաբանական հիմքում էլ ընկած է մարդու փրկությունը մեղքի ողբերգական վիճակից և մահվան իշխանությունից, որ խանգարում են կյանքի ազատությունը և ընդհատում դեպի աստվածացում և դեպի կատարելություն տանող ճանապարհը: Երուսն էլ ընկնում են աստվածային տնորենության նույն փրկչաբանական ծրագրի տակ, որ երևան է գալիս որոշակի պատմական դեպքերի և երևույթների միջև, որ Աստուծո Հին ժողովրդին՝ իսրայելականին, միացնում են Նոր քրիս-

տոնեական ժողովրդի հետ: Այս ծրագրի վերաբերյալ ինչ որ գծագրվում է Հնի հայտնության մեջ, երևան է գալիս ամբողջությամբ Նորի մեջ: Այն, ինչ որ պարզապես նախապատրաստվում, նախատիպվում, նախապատկերացվում է առաջինում, կամ մերձեցվում է անկատար և ժամանակավորապես, իրաանանում է երկրորդում, ստանում ամբողջություն և վերջնական ձև:

Այսպիսով Հին Կտակարանը իր բնական շարունակությունը գտնում է Նորում, Իսրայելի պատմությունը՝ Եկեղեցու պատմության մեջ: Միացնող կապը, որ միմիանց ծուլում և կապում է՝ Հիսուս Քրիստոսն, որի դեմքում լրանում են աստվածային խոստումները, որ տրվեց Աստուծո ժողովրդին մարդկային ազգի փրկության և վերականգնման կապակցությամբ:

Ողջ Հին Կտակարանը անհասկանալի է առանց Քրիստոսի ներկայության և առանց այն ամենի, որ տեղի ունեցան նրա երկրային կյանքի շուրջ: Սա Նոր Կտակարանի Աստուծո ճշարիտ ծառան է, որ ստանձնում է գլուխ բերել Հին Կտակարանի Յահվեի հավատարիմ ծառայի առաքելությունը: Սա Նոր Ադամն է, որ նվիրում է մարդուն արդարացում, ազատելով նրան Հին Ադամի մեղքի հետևանքներից: Սա Նոր Մովսեսն է, որ առաջնորդում է մի նոր երկիր, միջնորդում մի նոր Ռիխտի, և առաջնորդում Աստուծո նոր ժողովրդին: Սա աստվածային խոստումների միակ ժառանգողն է, որոնք տրվել են նահապետներին և Դավթին: Միաժամանակ քրիստոնեաները նրա ժառանակիցներն են, որոնք Իր մահվան շնորքով ստրկության վիճակից փոխադրվեցին որդեգրության վիճակի:

Այս քրիստոսաբանական ոգով է հասկանում եկեղեցին աստվածային հայտնության խորհուրդը, որ սկսվել է Հնում և ավարտվել Նոր Կտակարանում: Հինը սկզբից մինչև վերջ ուղղված է դեպի այս հայտնությունը, որ հաստատվում է Հիսուսի դեմքին, նրա ուսմունքին և գործին և իր բարձունքին է հասնում նրա խաչելությանն ու հարությանը, որովհետև միայն Հիսուսով էր հնարավոր անցումը Օրենքի իշխանությունից Շնորքի իշխանությանը, Ավետյաց նյութական երկրից՝ Եկեղեցու սուրբ երկիրը: Հիսուսով վերականգնվում է բոլորի հաշտեցումը Աստուծո հետ և մարդկությունը վերադառնում է իր նախնական կատարելությանը, որ կորել էր մարդկային մեղքի պատճառով:

2. Հնի լրումը Նորի մեջ

Հետևաբար քրիստոնեաների այն հաստատման վրա, թե Նոր Կտակարանի Հիսուսի դեմքով եկել է Հին Կտակարանի Մեսիան, որ հրեական հույսի առարկան էր, հիմնվում է երկու Կտակարանների միությունը և համագոյությունը: Նոր Կտակարանը, իբրև կատարում այն ամենի, որ խոստացվել էր Հնում, գտնվում է մի աստիճան բարձր, առանց, սակայն որևէ ձևով վնաս հասցնելու նրանց միությունը: Այս գերազանցությունը սահմանում է մի նոր բան, որ հիմնադրվում է երկրի վրա Աստուծո միածին Որդու հայտնությամբ, որը միաժամանակ հանդիսանում է Աստուծո Խորհրդի հայտնությունը, որ դարերի ընթացքում մնացել էր «լուռության մեջ» (Հռոմ 16 25): Գործ ունենք իրերի մի նոր վիճակի հետ, ուր իշխում է նրա չարչարանքը և գոհը (զոհվելը), ուր աշխարհը և մարդիկ համարվում են ամբողջովին տարբեր պայմանների տակ գտնվող:

Այսպիսով Նոր Կտակարանը Հնի համեմատությամբ կազում է Աստուծո նոր փրկաբանական տնտեսությունը՝ տիեզերական մղվածությամբ, քանի որ չի վերաբերվում միայն ընտյալ ազգին, այլ բոլոր ազգերին, մինչև Հին Կտակարանը պատվում էր մի որոշակի՝ Իսրայելի ազգի հետ համաձայնություն շուրջը և կնքվում է զոհերի արյունով, նորը տարածվում ողջ մարդկության հետ համաձայնությամբ և կնքվում Քրիստոսի արյունով, ըստ իր վկայության. «Այս բաժակը Նոր Ռիխտն է իմ արյունով» (Ա Կորնթ. 11.25):

Մինչ նախկինը սահանափակ ժամանակի համար էր, երկրորդը իշխում է հավիտենապես և ինչպես որ կանխատեսում էին մարգարեները, գրված է ոչ թե քարե տախտակների վրա, այլ ամեն մեկի սրտում:

Հակառակ Նոր Կտակարանի այս բոլոր գերազանցությունների Հնի նկատմամբ, նրանց միջև հակադրություն գոյություն չունի, քանի որ երկուսն էլ բխում են Աստուծո ազատ նվիրապետությունից, խոսում նույն ոգեկան լեզվով և վերաբերում Աստվածային տնտեսության տիեզերականությանը: Երկուսն էլ պարունակում են ճշմարտություննր մարդու կրոնական և բարոյական դաստիարակության համար, նմանվում են, կարելի է ասել, երկու արարանոց թատերական երկի, որի երկրորդ և վերջնական արարը կարելի է հասկանալ միայն առաջինը տեսնելուց հետո: Հին Եկեղեցին Հին Կտակարանին մոտեցել է այս սկզբունքով, այս լույսի տակ: Չպետք է մոռանալ նաև, որ այն միակ գիրքն է, որ օգտագործել է Քրիստոս և իր առաքյալները:

Հին Կտակարանը կարելի է հասկանալ միայն, եթե մեր ուշադրությունն ուղղենք Աստուծո մարմնացած Լոգոսին, որի մասին իսկ վկայում են Հին Կտակարանի գրքերը: Իր հերթին Նոր Կտակարանը կարելի է հասկանալ միայն, եթե ուշադրություն դարձնենք Լոգոսի այն փրկչաբանական դերին, որ ուրվագծված է մարգարեական գուշակություններում, որովհետև Լոգոսն է, որ բացառապես պարունակում է միակ Աստուծո խորհուրդը երկու Կտակարաններում էլ:

3. Հինը և Նորը ի անբաժանելի աստվածաբանական միության մեջ

Քրիստոնեական եկեղեցին ճանաչելով, որ Հին Կտակարանը պարունակում է աստվածային գերբնական հայտնության առաջին մասը և մարդու փրկության համար նրա ցանկությունը, որ արտահայտվել է մարգարեների միջոցով, այն համարում է աստվածաշունչ և համարժեք նորին: Միաձայն է նաև այն կարծիքը, որ հայտնությունն ուսուցողական նպատակներով զարգանում է աստիճանաբար անկատարից դեպի կատարյալ ձևերու մինչև որ հասնում է Քրիստոսով հայտնությանը, որի լույսով էլ մեկնաբանվում են Հին և Նոր Կտակարանները իբրև մեկ և անբաժան ամբողջություն: Այս դիրքորոշումը հենց սկզբից հաստատեց Հիսուս Քրիստոս՝ Հին Կտակարանում տեսնելով նախապատկերված իր ողջ կյանքն ու գործունեությունը, իր մահը և հարությունը: Այս առնչությամբ էլ համառում է իր առաքելությունն ասելով. «Մի կարծեք թե եկա Օրենքը կամ մարգարեներին լուծելու, չեկա լուծելու, այլ լրացնելու» (Մատթ. 5 17): Ընդհանրապես Նոր Կտակարանի հղինակների կողմից ընդունվում է, որ Հիսուս Քրիստոսի դեմքով, Նրա գործով և չարչարանքով, ինչպես նաև Եկեղեցու հաստատումով իրականացան մարգարեների գուշակությունները: Նոր Կտակարանի հեղինակներն օգտագործել են Հին Կտակարանի գրեթե բոլոր կանոնական գրքերը, բացի Եզրասից, Ժողովողից և Երգ Երգոցից: Պողոս առաքյալը վստահ էր, որ Օրենքը և Մարգարեները հանդիսանում էին վայություններ Քրիստոսի մասին, իսկ Հովհաննես Ավետարանիչն այն կարծիքն ուներ, թե շարունակում է պատմել այն դեպքերը, որ մարգարեացվել էին Հին Կտակարանում: Հատկանշական է հետևյալ համաձայնությունը. «Քննեցեք գրքերը, քանի որ կարծում եք, թե նրանցով հավիտենական կյանք կունենաք: Բայց հենց դրանք իսկ են, որ վկայում են իմ մասին» (Հովհ. 5 39): Նույն քրիստոնեական ոգով էլ Եկեղեցու հայրերը մեկնեցին Հին Կտակարանը:

Եկեղեցին արտահայտելով քրիստոնեության տեսակետը, իր հաստատման օրից իսկ տեսավ Աստուծո խոսքը Հին և Նոր Կտակարանների անբաժանելի աստվածաբանական միության մեջ: Ճանաչելով այս միությունը, ընդունում է Ս. Գիրքն իբրև քրիստոնեական հավատքի կյանքի Օրենք և չափանիշ, որովհետև նրա խոր համոզմամբ նույն Աստված է խոսում երկու Կտակարաններում էլ և նույն Հոգին է ներշնչում նրանց հեղինակներին (հմմտ. Եբր. 1 1-2):

Դ. Հին Կտակարանի աշխարհը

Հին Կտակարանի պատմության դեպքերը տեղի են ունեցել Միջին Արևելքում, այն աշխարհագրական տարածքի վրա, որ այսօր զբաղեցնում են Թուրքիայի, Սիրիայի, Լիբանանի, Իսրայելի, Հորդանանի, Եգիպտոսի, Սաուդյան Արաբիայի, Իրաքի և Իրանի պետությունները: Սա այն կետն է, ուր խաչաձևվում են երեք մայր ցամաքներ՝ Ասիական, Աֆրիկյան և Եվրոպական՝ ռելեֆի, կլիմայի, և քաղաքակրթության բազմազանությամբ: Սա այն շրջանն է, որ տարածվում է Հայաստանի գահավեժ լեռներից մինչև Արաբական մեծ անապատը, Եգիպտոսից մինչև Պարսկական ծոցը: Այստեղ, ուր կային ապրելու բարեբեր պայմաններ, զարգացան հնագույն քաղաքակրթությունները:

1. Պաղեստինը՝ Ընտրյալ Ժողովրդի բնակավայրը

Այս վերոհիշյալ ընդարձակ երկրամասի կենտրոնում գտնվում է Պաղեստինը, այն երկիրը, որն անմիջապես կապված է Աստուծո՝ մեղավոր մարդկությանը փրկելու ծրագրի հետ, իբրև այդ փրկությանը առաջնորդող ընտրյալ Ժողովրդի բնակավայր: Այն մի նեղ և երկար միջանցք է, ձևավորված Միջերկրական ծովի, Արաբական անապատի, Սիրիայի հարավային մասերի և Եգիպտոսի հյուսիսային մասերի միջև: Մի փոքրիկ երկիր է, որ ձգվում է «Դանից մինչև Բերսաբեթ» (Դատ. 20 1), ըստ Աստվածաշնչական բնորոշման՝ սահմանելու նրա հյուսիսային և հարավային սահմանները, 250 կմ:

Հին Կտակարանում հիշվում է որպես «Ֆիլիստեա» (Փ), որ նույնանուն է եբրայական, բառի հետ, որտեղից և առաջացել է Պաղեստին անունը: Այն նախ վերաբերում էր այն երկրամասին, որը ձգվում էր Պաղեստինի հարավային մասում և առաջացել է մ.թ.ա. ԺԱ դարում, այնտեղ բնակվող փոշտացիների

անունից: Հետագայում այն անունը ընդհանրացավ իբրև անվանում 12 ցեղերի գրաված տարածության համար, իսկ ավելի ուշ՝ ողջ իսրայելի համար:

Նույն շրջանը տեքստերում հանդիպում է նաև այլ անվանումներով, ինչպես օրինակ. Քանան, եբրայեերեն «», Իսրայելի երկիր, Հուդայի երկիր, Ավետյաց երկիր և այլն:

Պաղեստինը կարևոր դեր է խաղացել հին աշխարհի քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային կյանքում: Գտնվելով հին աշխարհի Միջին Արևելքի երկու գերիզոր պետությունների՝ Եգիպտոսի և Միջագետքի (Ասորեստան, Բաբելոն, Պարսկաստան) միջև, կարևոր մասնակցություն է ունեցել այդ ռեգիոնի տնտեսական, առևտրական, ինչպես նաև քաղաքական հարցերում:

Տեղագրությունը: Պաղեստինը բաժանվում է հյուսիսից հարավ ձգվող չորս մեծ երկարության գոտիների: Արևմուտքից արևելք գալով դրանք են ա. Ծովափնյա հարթավայրային տարածությունը, բ. Կենտրոնական լեռնային մասը, գ. Հորդանան գետի հովիտը, դ. Անդրհորդանանյան աշխարհը:

ա. Ծովափնյա շրջանը պարունակում է հյուսիսից հարավ Ակկոյի, Սարոնի և Ֆիլիստեայի դաշտավայրերը: Այստեղով էր անցնում նշանավոր «փղշտացիների երկրի ճանապարհը», որ սկսելով Եգիպտոսից անցնում էր Գազա, Ազոտո, Հոպե, Մեգիդո, Ակկո, Տիրո քաղաքներով և հասնում Սիդոն: Մեգիդոյից ուղղությունը փոխելով մտնում էր երկրի ներքին մասը, միացնելով արևմտյան և արևելյան շրջանները:

բ. Կենտրոնական շրջանը, որ հյուսիսից հարավ բաժանվում է Գալիլեայի, Սամարիայի (Եփրեմ) և Հուդեայի (Հուդա), իր ողջ երկարությամբ լեռնային է: Գեբալ, Գերմակ, Թաբոր, Գելբուե, Եբալ, Գարիզին և այլ լեռներ ստեղծում են բնական կանալներ, որոնցով անձրևների և աղբյուրների ջրերը մի կողմից հոսում են դեպի Միջերկրական ծովը, մյուս կողմից՝ Հորդանան գետը: Հակառակ ռելիեֆի ոչ նորմալ պայմանների, ծովից փչող քամիները և առատ անձրևները նպաստում են պտղատու այնպիսի ծառերի առատությանը, ինչպես օրինակ ձիթապտուղ, թուզ, խաղող և այլն: Երկիրը բարենպաստ է նաև հողագործության և անասնապահության համար:

Գալիլեայի և Սամարիայի համար բնական սահման է հանդիսանում Կիսոն գետը և Գեսրաել կամ Էսրաել բարեբեր հովիտը, որի հարավում գտնվում է Մեգիդո քաղաքը, նշանավոր իր շուրջ տեղի ունեցած վճռականմարտերով: Ավելի հարավ գտնվում է մի այլ նշանավոր պատմական քաղաք՝ Սամարիան, որը հանդիսանում էր կարևոր հանգույց հյուսիսի և հարավի միջև ընկած ճանապարհին: Գալիլեայի քաղաքներից կարելի է հիշել Սիքեմը և Բեթելը:

Հուդայի հատվածն իր հիմնական մասով անմիջականորեն կապվում է Հին Կտակարանային պատմությանը: Այստեղ է գտնվում Երուսաղեմ մայրաքաղաքը, Իսրայելի ազգային և կրոնական կենտրոնը, սուրբ երկիրը, ուր փոխնիփոխ ապրել են Աստուծո Օրհնությունը և բարկությունը:

Նրանից հարավ-արևելք ընկած է Հուդայի անապատը, չոր բլուրներով, ուր ողջ տարին բուսականություն չի աճում:

Ֆիլիստեայի և Հուդայի միջև ընկած էր Սեֆելան, բլուրներով և հովիտներով մի տարածություն, որ հաճախ է կռվախնձոր դարձել փղշտացիների և իսրայելացիների միջև:

Բերսաբեից հարավ Հուդայի բլուրները հավասարվում են գետնին և միանում Նեգոբե անապատին, որը և միաձուլվում է Սինայի անապատի հետ:

գ. Աշխարհագրական յուրահատուկ կառուցվածք ունի Հորդանանի հովիտը: Հորդանան գետը կազմավորվում է Հերմոն լեռան ստորոտից և թափվում Մեռյալ ծով, անցնելով այժմ արդեն ցամաքած Խուլե կամ Մարրոն լճի միջով և ապա Գալիլեայի ծովով (Գենեսարեթ կամ Տիբերական լճի): Լեռնային արագահոս և դժվարանցանելի գետ է: Խուլե լիճը գտնվում էր ծովի մակերևույթից 70 մ. բարձրության վրա, իսկ մեռյալ ծովը՝ 390 մ. ցածր: Բացի մի քանի անցանելի վայրերից գետն անանցանելի է և բնական սահման Պաղեստինի արևմտյան և արևելյան շրջանների համար: Նրա բարեբեր հովիտը նպաստավոր է գյուղատնտեսության համար: Մեռյալ ծովը ունի 85 կմ երկարություն: Ամենալայն հատվածը 17 կմ է:

դ. Պաղեստինի ամենաարևելյան մասը Անդրհորդանանն է, որ հասնում է մինչև Արաբական անապատ: Հորդանանի վտակները՝ Գարմուկ, Յաբոկ, Արնոն և Ջերեդ, ստեղծում են համապատասխան շրջաններ՝ Բասան, Գալաադ, Ամոն և Մովաբ: Բասանը Գարմուկի հյուսիսում, չնայած իր հրաբխային ծնունդի, ունի լայնատարած գյուղատնտեսական տարածքներ: Միաժամանակ հռչակավոր էր իր անասնապահությամբ: Այդ մասին է վկայում աստվածաշնչային «Բասանի կովեր» (Ամոկս 4 1, Սաղմոս 22 12) արտահայտությունը: (Սաղմ. 22 12 «Բասանի ծուլերը»): Հաջորդ շրջանը Գալաադն էր, խիստ բնակեցված, խաղողագործության և ձիթապտղագործության հարմարավետ պայմաններով, առատ ջրով, խիտ անտառներով և դեռ Ս. Գրական ժամանակներից ծանոթ բժշկական բալզամով:

Հաջորդ երկու շրջանները՝ Ամոնը և Մովաբը, աղքատ շրջաններ էին, պիտանի միայն հովվության համար: Ամոնում էր գտնվում Ս. Գրական Նեբով լեռը, իսկ Մովաբի հյուսիսում՝ Եդովմը: Այստեղով էր ձգվում նշանավոր այսպես կոչված «թագավորական պողոտան», որոր Ղամասկոսը միացնում էր Ամամպա նավահանգստի հետ:

Կլիման: Պաղեստինի կլիման և ռելեֆը բազմաբնույթ է, տարբերվում է տեղից տեղ և ընդհանրապես փոփոխական է. մեղմ և քաղցր է ծովափին, դաժան՝ լեռնային շրջաններում, տաք, զրեթե տրոպիկական՝ Հորդանանի հովտում: Հոկտեմբերից ապրիլ անձրևների շրջանն է, մինչ տարվա մնացած ամիսների վրա տարածվում է չոր շրջանը: Անձրևները նվազում են հյուսիսից հարավ և արևմուտքից արևելք: Առատանում են լեռների՝ դեպի ծովը թեքված լանջերին: Ղաշտավայրային շրջաններում հազվադեպ է ձյունում: Հուդայի անապատում, հատկապես ամառվա կեսին, իշխում է անտանելի շոգ: Պաղեստինի ջերմաստիճանը տատանվում է ըստ քամիների և բարձրության: Երուսաղեմը, օրինակի համար ունի 750 մ. բարձրություն ծովի մակերևույթից, մինչ ընդամենը մի քանի կմ դեպի արևելք ընկած Երիթովը 250 մ ցածր է ծովից, նրա կողքին ընկած Մեռյալ ծովը՝ 390մ: Քամիները նույնպես փոփոխվում են: Հյուսիսային ցուրտ քամիները փչում են հաճախ ձյունապատ լեռներից, տաք և չոր քամիները՝ վառվող անապատից, մեղմ և զով քամիները՝ Միջերկրական ծովից: ԵՎ եթե մի կողմից ծովային քամին զովացնում և կենդանացնում է մարդուն ու բնությանը, ապա անապատինը, որ ավելի երևում է աշնան սկիզբը և ամռան վերջը, սպառնում է ամեն մի կենդանի նշույլ, դառնալով աստվածային պատժի սինվոլ, ինչպես որ ներկայացված է Հին Կտակարանում (հմմտ. Եսայի 25 8, Երեմ. 4 11 և այլն):

2. Ավետյաց և ուրախաբեր լուրի երկիրը

Ողջ Հին Կտակարանում բացահայտ է Իսրայելի կապն իր երկրի հետ: Պաղեստինը եղել է այն բնակության վայրը, որ Իսրայելին է խոստացել Աստված Աբրահամի միջոցով: Այնտեղ նրան սպասում են առատ օրհնություն, խաղաղ ու բարիքներով լի կյանք: Այն, իբրև բարիքներով լի երկիր, սնել է ազատագրված ազգի հույսերը անապատի տառապանքների ժամանակ: Այս երկրին «բարի ու բերրի մի երկիր, ուր ջրերի վտակներ ու երկրի խորքերից աղբյուրներ են բխում դաշտերում ու լեռներում, Ղա ցորենի, գարու և գինու, այգիների ու նռնենիների երկիր է, ձիթենիների, յուղի ու մեղրի երկիր, ուր առանց նեղություն զգալու քո հացը պիտի ուտես» (Բ Օրինաց 8 7-9.), այս երկրին պիտի նվիրվի Իսրայելը այն գրավելուց հետո և գրելու է իր պատմությունը իբրև Աստուծո ժողովուրդ:

Ավետյաց երկիրը, որ եթե, ըստ Ս. Գրական տկարագրության «կաթ ու մեղր» բխող երկիր (Ելք 3 8) չէ, այնուամենայնիվ ժամանակի ընթացքում հին հրեային հնձեռեց եզակի հնարավորություններ իր հոգևոր ու մշակութային մակարդակը զարգացնելու համար: Միաժամանակ ազդել է իր կրոնական զգացմունքների և հավատքի վրա, տարբեր ճանապարհներով, և նրան կապված պահել իր ազգային ավանդությունների հետ: Այդ երկրից բացակայության ժամանակ իր սրտում անմար է պահել վերադարձի հուսու կրակը:

Այս երկրում է երևում Աստուծո Որդին, որպեսզի մարդկությանը հայտնի փրկության համաշխարհային պատգամը, այդպիսով Ավետյաց երկիրը դարձնելով աշխարհին ուրախ լուր հաղորդելու ելակետը: